

BÉNYEI MIKLÓS:

Művelődési törekvések az erdélyi országgyűléseken 1834–1848

A magyar történelem csekély számú ígéretes fölvilést mutató korszakai között az első hely valószínűleg a XIX. század első felére esett reformkort illeli meg. A nagyszerű évtizedek a történelmi földolgozottság szempontjából is élen járnak; azt hihetnénk, csaknem minden tudunk az 1825–1848 közötti esztendőkről. Az alapos ismeretek kialakításához, elmélyítéséhez – mások mellett – Béneyi Miklós is nagymértékben hozzájárult: három kötetben dolgozta föl a reformkori magyar országgyűlések művelődési törekvéseit (*Reformkori országgyűlések színházi vitái, 1825–1848*, 1985; *Oktatás-politikai törekvések a reformkori országgyűléseken*, 1994; *A nemzeti és a polgári kultúra felé. Tanulmányok a reformkori magyar művelődés történetéről*, 1998). Talán éppen azért, mert oly sokat foglalkozott a reformkor művelődéspolitikájával, érezhette úgy, hogy a honi történeti érdeklődés eléggé mellőzte a testvérhaza, Erdély reformkori művelődési törekvéseinek vizsgálatát. Így született meg új, *Művelődési törekvések az erdélyi reformországyűléseken 1834–1848* című könyve, a téma és a korszak monografikus igényű földolgozása.

Erdélyben a reformkor az 1830-as évtől számítódik, és másfél évtized alatt öt országgyűlést jegyeztek föl a krónikák. Az első 1834 júniusától 1835 februárjáig, a második 1837 áprilisától 1838 márciusáig, a harmadik 1841 novemberétől 1843 februárjáig, a negyedik 1846 szeptemberétől 1847 novemberéig, és az utolsó 1848 márciusától júliusáig tartott. Béneyi Miklós azonban nem a diéták időrendjében haladva tárgyalja az ott fölvetett művelődéspolitikai kérdéseket, hanem a művelődés meghatározó területei szerint tekinti át, mit végzett abban egy-egy országgyűlés.

Tudott, hogy a XIX. század meghatározó európai tendenciája a polgári átalakulás és a nemzeti egység kialakulása volt. Erdélyben – a nemzetiségi és a felekezeti megosztottság miatt – ez némi késéssel és talán több ellentmondással, nehézséggel ment végbe. E tájon szívósabbak voltak a feudális gyökerek, erőteljesebb a bécsi udvar ellenállása és meghatározóbbak a nemzetiségi ellentétek, mint Magyarországon. Ugyanakkor Erdély társadalmában is jelen voltak a reformkor indukáló tényezői, mint a felvilágosodás hatása, a nemzeti gondolat felhajtó ereje, illetve a nyugat-európai és észak-amerikai példák ismerete és követése. E tényezők talaján született meg a polgári értelmiség, a reformista politikusok és a szabadelvű arisztokrácia összefogása; legjobbjaik között találjuk Wesselényi Miklóst, Kemény Zsigmondot, Zeyk Józsefet, Bölöni Farkas Sándort, Szentkirályi Zsigmondot, Kemény Dénest, Pálffy Józsefet vagy a szász Georg Paul Bindert.

Az erdélyi politika megosztó tényezője volt, hogy a diétákon csak három nemzet – a magyar, a székely és a szász –, illetve két örmény város képviseltette magát, az ez idő tájt már legnépesebbnek számító nemzetiség, a

románság nem. Ugyancsak hátráltató tényező volt, hogy a bevett felekezetek – a katolikus, református, unitárius és evangélikus – között nem szerepelt a románok legnagyobb részének egyháza, az ortodox. Ilyenfórmán a román érdekek, a román nemzeti és felekezeti sajátosságok szószólója a rendi országgyűléseken a görög katolikus egyház képviselője volt.

A nemzeti és felekezeti tényezők megosztó hatásán való fölemelkedés – vagyis a feudális rendet lebontó polgárosodás, illetve a nemzeti egyenjogúságot formáló érdekegyesítés – volt az erdélyi reformországyűlések legfontosabb célja. Ebből következően e diéták művelődéspolitikai vitáit négy törekvés határozta meg: az egyéni szabadságjogok kiterjesztése, a művelődési intézményrendszer ki- és átalakítása, a tudati és műveltségi színvonal emelése, valamint a korszerű kultúra megteremtése. E célokért vették föl a küzdelmet az országgyűlésen a progresszív erők, itt mérköztek meg a polgárosodás képviselői az abszolutista, aulikus konzervativizmus képviselőivel. Csak itt, a törvényhozásban nyílt esély a művelődési intézményrendszer, a kulturális jogalkotás és a finanszírozás formáinak megreformálására, tehát a polgárosodás európai igényeihez való alkalmazkodásra. És ha a diétai viták nem is jutottak el a törvényjavaslat megfogalmazásáig vagy az uralkodó nem szentesítette a törvénytervezeteket – a nyílt viták, a vitákat tükröző vagy épp kiteljesítő sajtópolémikák, röpiratok igazi polgári jellegű szellemi fórumot teremtettek a művelődés ügyének Erdélyben 1834 és 1848 között.

Ebben az összetett – társadalmi, nemzetiségi, felekezeti, kulturális sokszínűséget és ellentmondásosságot mutató – kontextusban tárgyalja Béneyi Miklós az öt erdélyi reformországyűlés művelődési törekvéseit. Kötete első fejezetében röviden ismerteti az erdélyi fejedelemség államszervezetét, az országgyűlések összetételét, belső intézményeit, a tanácskozások menetét és ügyrendjét, a diétákon keletkezett dokumentumok típusait – vagyis a mai történész legközvetlenebb forrásait – és a bizottságok működését. Monográfiája második fejezetében áttekint a korabeli Erdély műveltségi viszonyait, iskolahálózatát, a tudományos élet sajátosságait, a művészetek állapotát, a könyvkiadás és a sajtó viszonyait, a cenzúra hatását és a korszak értelmiségének jellegadó vonásait. Összegzőn azt állapítja meg, hogy a reformkor elején, az 1830-as években az erdélyi művelődés – a magyarországgal való összevetésben – némiképp lemaradt volt. A társadalmi és kulturális megosztottság nyomta rá a bélyegét: színvonala egyenetlen, teljesítménye esetleges volt. A harmadik nagy fejezet a meglévő intézményrendszer veszi számba: az egyházi iskoláirányítástól megkezdve a kolozsvári cenzúra hivatal tevékenységének leírásáig. A főnálló helyzet alapos áttekintése után, lényegében a negyedik fejezettel kezdve tér rá a szerző a korszak diétai vitáinak, verbális küzdelmeinek tüzetes bemutatására; jelesül arra, milyen tárgykörökben voltak fölszólalások az öt országgyűlésben. Béneyi Miklós kiemeli a magyar tannyelv és a magyar nyelvoktatás kérdését, a tanabszabadságról folyó küzdelem mozzanatait, a népoktatás fejlesztésének törekvése-

it, az oktatás új formáinak és intézményeinek, illetve intézménytípusainak létrehozását célzó vitákat. Leírja, milyen felszólalások, javaslatok hangzottak el az iskolatípusok (népiskolák, tanítóképzők, óvodák, leánynevelők) tárgyában, hogyan érveltek új intézmények (tudományegyetem, reáliskolák, politechnikum, mezőgazdasági szakoktatás) alapítása mellett; milyen tárgyalások folytak az oktatásügy autonómiájának kialakítása (például a románok iskolai gondjai vagy a református felekezeti oktatás önrendelkezése) ügyében. Úgyszintén bőven taglalja az új típusú közművelődési intézmények (mint erdélyi múzeum, tudományos akadémia, honismereti egyesület) alapítására tett javaslatokat. Külön fejezetben szól a kolozsvári magyar színjátszás támogatásának, fejlesztésének problémáiról és a sajtóval kapcsolatos követelésekről, a sajtószabadság igényéről.

Az 1834 és 1848 között megtartott öt erdélyi országgyűlés számos törvényjavaslatot dolgozott ki, sok-sok művelődési kérdést érintő felirat született. A kor egyik fölismerése volt, hogy a művelődés a politika kérdésévé vált, ugyanis a rendek többnyire azt vizsgálták, vitatták, hogy egy-egy művelődési terület vagy intézmény, milyen társadalmi szerepet tölt be, mi a funkciója, hatása és haszna. Tehát a kultúra, a társadalom és a gazdaság szempontjai összefonódva a politikum szférájában jelentek meg a vitákban, illetve a nyilvánosság előtt. A reformkori diétákon megfogalmazott művelődéspolitikai célok illeszkedtek a két nagy európai folyamathoz, a polgári haladáshoz és a nemzeti föllemelkedéshez, vagyis a haza és haladás eszméjéhez. E két sorskérdés a politikuskor és értelmiségiek egyre bővülő csoportjának gondolkodásában immár összekapcsolódott és folyamatosan jelen volt.

A diétákon született javaslatok, tervezetek, feliratok két teendő köré csoportosíthatók: a magyar, székely és szász nemzeti intézményrendszer fejlesztése, bővítése, illetve a korszerű polgári törekvéseket szolgáló művelődési tartalmak kidolgozása köré. E vitakérdésekben való állásfoglalásokban pontosan leképeződött az országgyűlésen résztvevők politikai megosztottsága. Egyfelől jelen voltak a Habsburg-hű, aulikus konzervatívok, akik a rendi viszonyok fönntartásában voltak érdekeltek, másfelől ott voltak a szabadelvű főurak, követek, a polgári haladás szószólói (mint Wesselényi Miklós, Teleki László, Bethlen János, Kemény Dénes, Kálnoki Dénes).

Bár Bényei Miklós a fölvetett tárgyalási témák, azaz művelődési területek szerint vizsgálódik, így taglalja az öt országgyűlésen fölvetett javaslatokat, azért kirajzolódik az események időrendi sajátosságai is. Az első két országgyűlésen még a sérelmi politika dominált, a nemzeti önrendelkezés és a hajdani jogok helyreállítása volt a cél (pl. a külföldi egyetemek látogatási tilalmának föloldása, sajtójogok kivívása), de már fölukkantak bizonyos polgári célok is (mint az oktatás szekularizálása). Fordulatot az 1842/43-as diéta jelentett, amikor a küldöttek előtt világossá vált, hogy a jogtalanságok fölpanaszolása helyett sokkal célravezetőbb az előrelépés módjait gondolkodni. A szabadelvű reformellenzék határozott programmal lépett föl, és számos javaslatához többséget is szerzett. Kirajzolódott egy átfogó művelődési struktúra: a magyar nyelv iskolai tanításától az országos erdélyi múzeum alapításán át az új szak- és felsőoktatási intézmények megteremtéséig – ami már a tanu-

lás polgári jogaiért való kiállást jelentette, és mindezeket betetőzte a sajtószabadság követelménye.

Az 1846/47-es országgyűlésen – ahol ismét a kormánypárt volt többségben – a művelődésügy kevésbé kapott hangot.

Az erdélyi reformországgyűlések keserű végeredménye az, hogy a számos fölterjesztés, javaslat közül egy sem valósulhatott meg. Némelyik – törvényjavaslat formájában – eljutott a bécsi udvarig, ám az uralkodó egyet sem szentesített. A reformpolitika voltaképpen kudarcot szenvedett Erdélyben, ám a diéták művelődéspolitikai törekvései mégsem voltak hatástalanok. Voltaképpen tisztázó vitákban, hírlapi cikkekben, riportokban, könyvekben, értelmiségi körök vitáiban testesültek meg (ezek között a legismertebb Wesselényi Miklós *Balittletről* című, 1833-ban megjelent munkája). Ez volt az, ami maradandó hatásnak, értéknek mondható. Olyan szellemi fölpezsdülés, együttes gondolkodás kezdődött meg az 1830-as, 1840-es években, amely lerakta Erdélyben is a modern műveltség eszmei és társadalmi alapjait, illetve kialakult és kiberebélyesedett a modern műveltség iránt érdeklődők rétege. *„A magyar és székely rendek értelmiségiek megalkották a nemzeti művelődés polgári tartalommal telített modelljét is, kijelölték azoknak a kulturális intézményeknek a körét, kereteit, amelyek az újfajta kultúra hordozói, megvalósítói, közvetítői lehetnek, pontosabban: többségükben lehetnek volna”* – írja kötet végi summázatában a szerző.

A reformkori diéták Erdélyben is előkészítették a magyarországi változások hatékony befogadását, így az 1848. márciusi forradalom egészen közvetlenül hatott Erdélyben. E hatás a csúcspontját 1848. május 30-án érte el, amikor az erdélyi rendi diéta megszavazta Magyarország és Erdély unióját. Nem csak több évszázados álom vált valóra, de megteremtődött a modern polgári Magyarország fölépítésének alapfeltétele, a nemzeti egység is.

Bényei Miklós monográfiája – akárcsak a bevezetőben említett másik három könyve – a történeti források és a szakirodalom alapos föloldozásán és szintéziséen alapuló munka, és mint ilyen nélkülözhetetlen darabja a magyar reformkor gazdag irodalmának.

(Debrecen, 2008. Erdély Történeti Alapítvány, 270 old. Erdély-történeti könyvek 7.)

Mezey László Miklós

GYÜRE LAJOS:

Az alsószoknya alkonya

A múlt év karácsonyára jelentette meg Pozsonyban a Madách-Pozonium Kiadó Gyüre Lajos kötetét. Elkérthetetlen az alcím meg a műfaj közlése, hogy értsük a könyv tartalmát: *„Írók és költők a Kassai Naplóban. Szöveggyűjtemény és bibliográfia”*. Viszonylag csekély visszhangja támadt eddig, pedig sajátos és tanulságos anyag közléstételéről van szó, amely irodalomtörténeti és művelődéstörténeti szempontból egyaránt méltánylandó. A 270 oldalas, gondolal szerkesztett és megformált kötet Gyüre Lajos tanulmányértékű, fontos szempontokat fölvető 25 oldalas előszavából, egy 166 oldalas szöveggyűjteményből és egy 67 oldalas bibliográfiából

áll, s mindhárom rész tartalmaz a közfgyeclemre méltó értékeket.

Vajon nem periférikus a téma? Érdekelhet-e bennünket egy vidéki, ráadásul a határainkon kívül megjelenő magyar újság irodalmi arculata? Határozott nemet kell mondanunk az első, s nyomtatékos igent a második kérdésre. S nem pusztán azért, mert az egyetemes magyar művelődés jelenségéről van szó, hanem mert a szorgos búvárlattal, gondos filológiai kutatással feltárt anyag kultúrhistoriánk több területére vet reflektorfényt. A bemutatott szövegek egy kassai napilap irodalmi rovatában, ünnepi mellékleteiben jelentek meg az 1920-as években, tehát földrajzi vagy történeti értelemben nem valamely irodalmi központnak a korszakot meghatározó természetével találkoznak: ennek ellenére – vagy éppen ezért? – egyedi eredményekhez vezethet tanulmányozásuk.

Gyüre Lajos avatott szakemberként nyúl a témához. 1986-ban jelent meg „Kassai Napló 1918–1929” című 258 oldalas monográfiája, amelyben feldolgozta a lap történetét, s amelyben idézi a szlovákiai magyar irodalom legtekintélyesebb publicistájának, Fábry Zoltánnak a vallomását az újság jelentőségéről: „Az induló magyar írás lényegében itt és innen startolt: Darkó István, Földes Sándor, Györy Dezső, Jarnó József, Komlós Aladár, Márai Sándor, Merényi Gyula, Mihályi Ödön, Sebesi Ernő, Simándy Pál, Tamás Mihály, Vozári Dezső és jómagam a 'Kassai Napló Vasárnapja'-ban leltünk megértő otthonra”. Megtudjuk a könyvből, hogy ez a független politikai napilap előbb (1884 és 1918 között) Felsőmagyarország cím alatt jelent meg, ám alcíme már ekkor is Kassai Napló volt. Az államfordulat után az emigráns írók (Ignosus, Barta Lajos, Szende Pál) színvonalas, korszerű újsággá formálták. Itt nőttek fel olyan rangos újságírók és szerkesztők, mint *Dzurányi László* vagy *Györy Dezső*. A lap nagy figyelmet szentelt az irodalomnak, a művészetnek és a kulturális életnek, s ilyen jellegű rovataival és kitűnő irodalmi mellékleteivel (Új Élet, Kassai Napló Vasárnapja) folyóiratot pótló szerepet töltött be. Ez a lap a Petőfi- és Ady-kultusz egyik legaktívabb bázisa lett, s József Attila szlovákiai népszerűségében is övé volt a vezető szerep. 1925 őszétől az addig független lap súlyos anyagi válságba jutott, amit nem kis mértékben a bulvárjellegű *Kassai Újság* konkurenciája idézett elő. A Magyar Nemzeti Párt befolyása alá kerülő lap egy ideig *Az Újság* (Kassai Napló alcímével) majd *Napló* címmel jelent meg, míg végül 1929 júliusában megszűnt. Főszerkesztői: Kendi Zoltán (1918), Szepesi Miksa (1918), Telléry Gyula (1927), Keller Imre (1928).

A Trianon utáni új helyzetben nem volt könnyű a helytállás; az újság a csehszlovák állam keretében kisebbségként helyét kereső magyarság kulturális életében igyekezett hasznos tényező lenni. Mégpedig nem a bezárkózás, hanem épp az anyaország és a nagyvilág iránti nyitottság jegyében. Jellemző adalék, hogy Márai Sándor, aki 1920-ban Frankfurt am Mainba költözött, s újságíróként beutazta Európát, a Frankfurter Zeitung és a Prager Tagblatt mellett szülővárosába is rendszeresen küldött tudósításokat, s a Kassai Napló kilenc évfolyamában több mint kétszáz írása jelent meg. De ha maradjunk a szépirodalom műfajainál, akkor is érzékeljük a változatosságot. Verseket közölnek a klasszikusok közül Balassitól, Berzsenyitől, Csokonaitól, Jókaitól, Petőfi-

től, Vörösmartytól, a már halott Adytól (köztük kiadatlanokat is). Megjelennek a magyarországi szerzők, elsősorban a Nyugat első és második nemzedékének jelesei: Babits, Dutka, Gellért, Juhász Gyula, Karinthy, Kosztolányi, Móricz, Nagy Endre, Tersánszky, Tóth Árpád; a fiatalok közül Erdélyi József, Fodor József, Illés Endre, József Attila, Kodolányi János, Sárközi György, Szabó Lőrinc, Zilahy Lajos. Közlési lehetőséget nyitottak az emigrációba vonulóknak, köztük Barta Lajosnak, Déry Tibornak, Gergely Sándornak, Ignosusnak, Simándy Pálnak, s helyet adtak az erdélyi írónak, mint például Áprily Lajosnak, Franyó Zoltánnak, Reményik Sándornak. Ennek az újságnak is volt szerepe abban, hogy az 1920-as években Kassa lehetett a szlovenszkoí magyar irodalmi élet központja. (Egy időben hat magyar nyelvű napilapja is volt a városnak, s ezzel megelőzte a magyarországi nagyvárosokat.) Györy Dezső itt lett rangos publicistává, Fábry Zoltán tehetsége ezekben az években ért be, s vált társaira ható tényezővé. Györy mellett és után 1927-ig Jarnó József (1901–1934) vállalt meghatározó szerepet az irodalmi melléklet szerkesztésében, aki maga is szimbolista költő volt, sikeresen fordította Baude-laire, Verhaeren, Whitman, Ernst Toller és mások verseit, s Kassán több prózai és verseskötete jelent meg.

„Az alsószoknya alkonya” címet Gyüre Lajos Ady Endrének egyik versétől kölcsönözte, mégpedig egy olyan könnyed költeménytől, amely addig nem szerepelt a költő kötetében, azt a Debreceni Független Újságból vette át a kassai lap 1923-ban. Más esetekben is kimutatható a Kassán közzét írásokban az egyediség. Gyüre Móricz „Szabadulás” és Juhász Gyula „A csillag” című novelláin mutatja ki a Kassán megjelent szövegváltozatok egyediségét, érdekességét. Tanulságos József Attila kapcsolata a kassai és a prágai magyar napilapokkal. Jarnó bécsi nagybátyjának meglátogatásakor 1925-ben találkozott a költő verseivel, s a következő két évben József Attila 18 költeményét közölte Kassán, (Györy Dezső pedig több verset Prágában), köztük számos első közlés lehetett, s tervezték „Tűzek éneke” címmel a költő verseinek füzetben való kiadását. A bevezetésben Gyüre Lajos több érdekes szövegmódosulásra hívja fel a figyelmet, amelyek részben a költő műhelymunkájának jellegéről, részben szerkesztői beavatkozásáról tanúskodnak.

Igazat adunk a kötet összeállítójának abban, hogy az antológiában megjelent írások a szlovákiai magyar írásbeliség érési folyamatát dokumentálják, s hogy az anyagnak a feltárással lehetőséget ad annak tanulmányozására, miként teremthetnek a mű jelentésértelmezésében módosulást az új kontextusok. S ne feledjük: olvasmányként is igényes szövegeket kap a mai érdeklődő olvasó.

Kováts Dániel

MAKOLDI SÁNDORNÉ:

Helm Sámuel képe Tokajról

Adatok Tokaj XX. századi kultúrképéhez

Tokaj-Hegyalja művelődéstörténeti szakirodalmá ismét egy kiváló munkával gyarapodott. *Makoldiné Pap Gizella* könyve nem mindennapi tudományos teljesítmény! Imponálóan gazdag, nagy szorgalommal összegyűjtött adattárára építve állított emléket Helm Sámuel-

nek, akinek életében nem sok hivatalos elismerés adott. Mint sok más magyar város, Tokaj sem tudta igazán megbecsülni jeles szülőit.

Helm Sámuel talán az utolsó polihisztorja volt e szépséges tájnak: mérnök, borterlemelő, borász, zenész és festőművész. Matuzsálemi kort megérve 93 évesen hunyt el – csaknem egy évszázad helyi történéseinek, eseményeinek volt figyelmes tanúja. Az egyik országos hetilap tudósítója igen találóan „tokaji mindentudónak” nevezte.

Családjá a németországi Erfürthből származott. Dédapja erdőmérnökként kerül Bretzeim herceg sárospataki erdőbirtokára. Fia már hazánkban született, s Tállyán jegyzősködött. A család magyarországi letelepedésében döntő volt, hogy feleséget a taktakenézi, tehetős Kövér családból választott. A Kövérek ősapja Tokaji Ferenc alvezére volt az 1697. évi hegyaljai felkelésben. Helm Sámuel anyai ági nagyapja pedig az 1848-as magyar szabadságharc honvédtisztja volt. Helm Sámuel tehát mindkét szülője által erősen kötődik Hegyalja rebellis hagyományaihoz.

Tanulmányait a helyi polgári iskola után Miskolcon folytatta, ahol 1915-ben érettségizett. A háború a pesti műegyetem gépészmérnöki karán érte. Részt vett a híres Bruszilov offenzívában, ahol meg is sebesült. Ezredéből csupán nyolcvan maradtak életben. Bátorágáért megkapta a Vilmos császár emlékérmét és a Károly csapatkereszt kitüntetését.

A műegyetemen 1924-ben fejezte be tanulmányait. Miskolcon és Debrecenben dolgozott pár évet, majd végleg Tokajban telepedett le. 1930-ban feleségül vette a rakamazi dohánybevaltó-tiszt lányát.

Sokoldalú érdeklődésének megfelelően 1928-ban Itáliában, 1929-ben Egyiptomban járt hosszabb tanulmányúton. Utjain sok akvarellt készített, ezekkel illusztrálta itthoni beszámolóit.

A MÁV kötelékében több mérnöki találmányát alkalmazták. Így a gözmozdonyok szikrafogójával sok ezer pengő kártól mentette meg a magyar gazdákat.

A munkája mellett szorgalmasan festegetett. Első kollektív kiállítása az 1930-as években volt Tokajban, Tenkács Tibor és Györi Elek társaságában.

1946-tól a saját szülője művelésével és a festéssel teltek napjai. Sokoldalúságát jelzi, hogy ez időben „Tiszai evezősök” címmel színművet is írt, amit sikerrel mutattak be. A színpalakat is ő készítette, s a zenei betéteket úgyszintén. A „fordulat” éve után visszavonultban élt, a hivatalos vezetők mellőzték.

Makoldiné Pap Gizella Helm Sámuel életét és munkásságát úgy mutatja be, hogy Tokaj és környékének művelődéstörténetét, népi életét is feltárja.

A könyv értékét nagyban növelik a kitűnő illusztrációk, melyek képaláírásai ismeretgazdagítók. Külön figyelmet s dicséretet érdemel a 27 színes kép, melyek Helm Sámuel ecsetjének bravúrosságát hirdetik.

Makoldi Sándorné monográfiáját nemcsak Tokaj szerelmeseinek, de a művelődéstörténet iránt érdeklődőknek is szeretettel ajánljuk.

Tokaj 2008.

Dr. Varga Gábor

DR. SZARKA LAJOS:

Tüntetés a tóért

A hévízi tó nemcsak hazánkban, hanem az egész világon egyedülálló természeti érték: a gyógytényező és a szépség szerencsés ötvöződése. Egy finn író szerint „itt meghal a bánat, ez a feledés tava”, de neveztek bibliai szóhasználatmal magyar Bét-saidánok is. Ma már kevesen emlékeznek arra, hogy volt idők, amikor a helytelen gazdaságpolitika miatt, a Nyírad környéki bauxitbányászat következtében végveszély fenyegette a tavat. Nemzetközi politikai összefüggések bonyolították az ügyet: a szovjet hadiiparnak volt szüksége a timföldre, állandóan növelték a kitermelést s ez károsította Hévíz forrásait. Sokan emlékeznek rá, hogy 1987–88-ban sekélyebb lett a víz, felkavarodott az iszap, eltűntek a szép tündérrózsák, pusztultak a halak. Összefogás bontakozott ki ez ellen, az 1980-as években még újdonságnak számító civil szerveződés vezette a küzdelmet, ami sikerrel járt. 1989. április 17-én békés tüntetés mozgósította a lakosságot szeretett tava megmentésére. A táblákon olvasható és kórusban hangzottak jelszavak már a rendszerváltás hangulatát előlegezték meg: „Hévíz: a miénk, a kormány nem”, „A bauxit is vörös, ezért nem kell”, „MÍG-re kell a bauxit?”

Ennek a szép lokálpatrióta megmozdulásnak, polgári kezdeményezésnek a történetét állít emléket *Dr. Szarka Lajos* helytörténész, hévízi múzeumigazgatónak a város és a kórház kiadásában megjelent könyve, amit a tövédelmi tüntetés 20. évfordulóján mutattak be a városháza dísztermében.

A tetszetős külsejű munka nemcsak a címében (Tüntetés a tóért) szereplő demonstrációról számol be, hanem megtudjuk belőle az egész probléma hátterét, még a műszaki vonatkozásokat is. Helyet kapnak lapjain mindazok, akik tollal vagy tettel segítettek a tó megmentésében, a sok szép kép mellett egykorú cikkeket írásokat közöl, még verset is.

Jó érzés kézbe venni ezt a könyvet, jó érzés emlékezni a hévízi tó megmentésére!

Róbert Péter

VERES EMESE-GYÖNGYVÉR (szerk.):

Az unitáriusok öröksége

Simén Domokos emlékére

Vallási néprajz 14.

A Vallási Néprajz kiadványsorozat 1984-ben indult. Nagy öröm a most megjelent 14. kötet, amely az unitáriusok néprajzának kérdéseivel foglalkozik. Tudomásom szerint először kerül sor unitárius vallási néprajzi téma önálló bemutatására. Ez a tanulmány-gyűjtemény Simén Domokosnak állít emléket. Simén Domokos rendszeres előadója volt a Doktorok Kollégiuma szervezésében megtartott tanácskozáson, ahol kiváló előadói stílusban, mindig újabb és újabb kérdéskörrel láncolta magához a figyelmet. Előadásainak egy része megjelent, más része az internetre került, és így alapjává lehetett a szerkesztői munkának. Simén Domokos méltó követője a néprajzi érdeklődésű híres lelkeseknek, Ipolyi Arnoldnak, Kriza Jánosnak, Kálmány Lajosnak, és mindazoknak, akik tudatosan fordultak a szájhagyományhoz, az

iratlan törvényekhez, a kicsiny és sokszor megalázott közösség belső életéhez.

A kötetet kézbe véve a külső megjelenését érdemes megemlíteni. Négy híres unitárius templom fotójával pillanat alatt kedvező impressziót kínál a téma iránt érdeklődőknek, az unitáriusok kultúráját ismerőknek. A címlap fő képe a kövendi templombelsőt hozza elénk, a különösen szép kazettás mennyezeteivel, a kézimunkákkal gazdagon díszített ünnepélyes hangulatával, a hangsúlyossá tett nemzeti színű zászlóval. Ezen kívül három kisebb kép siménfalvi, székelyderzsi, torockószentgyörgyi templombelső látható. A hátlapon újabb színes fotók idézik az unitáriusok kultúráját. Középen, hangsúlyos helyen a sokat idézett énlaki templomban látható rovásírásos mennyezet kazettáját látni, majd alul latin betűkkel ugyanazt, az unitáriusok hitvallását: Egy az Isten, – ami a kocsordi templom címeré alatt van. A jobb felső sarokban egy torockói asszony övdíszre ékeskedik, mellette az első oldalról már ismert siménfalvi, székelyderzsi templombelső részletei. A borítónál nem véletlenül időztem, hiszen sugallja, milyen sajátos kultúrával rendelkeznek az unitáriusok, amiről még a vallási néprajzi iránt érdeklődő szakemberek is keveset tudnak, keveset olvashattak.

A sokszorosan kisebbségi helyzetben élő, különböző módon és évszázadokon át üldözött, hátrányos helyzetbe sodort közösség műveltségéről ad felvillantásnyi adalékot Veres Emese Gyöngyvér válogatása. A kiadvány tanulmányait a szerkesztő gyűjtötte össze.

Simén Domokos emlékének szentelt kötet élén a kortársak idézték tevékenységét, méltatták életútját. Ezután olvashatók az ő tanulmányai. Nagy szenvedéllyel, elkötelezettséggel hittel írta meg a csíksomlyói pünkösdi bűcsű történetét, avagy legendáját unitárius elkötelezettséggel. Egymásként ellentmondó források alapján elemzi a bűcsűről kialakult vélekedéseket. Konklúziója szerint nem kerülhetett sor János Zsigmond erdélyi fejedelem támadására, így a csodás győzelemre sem. Az erdélyi lelkipásztor azonban hitet tesz arról, hogy a csíksomlyói pünkösdi bűcsű a XX. század végén a nemzeti összetartás szimbólumává lett, és a jelentősége minden történeti adatfeltáráson felülemelkedik.

Simén Domokos gyakorló lelkészként megtapasztalta az unitárius és a református egyházak kapcsolatát, elmentét, egymásrautaltságát, a két közösségben a hívek toleranciáját éppen úgy, mint a hatalmi oldalról történt egyházgyarapítást, térhódítást századokkal korábbi időkben és a kortársi kommunista rendszerben megmaradt lehetőségek közepette. Különböző falvakban megfigyelte a helyi sajátosságokat, a keresztelés, temetés, bűcsű hagyományi stb. kapcsán. De figyelmé kiterjedt a Küküllő menti unitárius közösséggel együtt élő cigányság belső értékrendjére is, függetlenül a vallási kötődéstől.

A Vallási Néprajz 14. kötete Simén Domokos emlékére idézi, de csak harmadrésben tartalmazza az ő írásait. A kötet nagyobb része más szerzők tanulmányai alapján mutatja be az unitárius közösségek folklóráját, életvitelét, társadalmát, erkölcsi rendjét. Jakab Dénes számos archaikus néphit elemet, rítust talált különböző szokásokhoz kötődve. Konkrét adatokat közöl a kisgyermek temetéséről Adorjáni Károly tapasztalatai alapján, a fegyelmzési szokásokról Jakab Dénes lelkiismeretes feldolgozásából, és a betlehemezésről Balázs László

összeállítására. Három unitárius lelkész bizonyította, hogy az elődökhöz hasonlóan méltóak saját lelki közösségük kultúrájának bemutatására. A szokásokról szóló részben összefoglaló, széles áttekintést nyújt Hála József tanulmánya a Homoród menti falvak óévűcsűztató újjévűcsűztató szokásairól.

Néhány tudománytörténeti cikket is olvashatunk a kötetben. Egyik Kriza Jánosról szól, másik Molnár Istvánról, a székelykeresztúri múzeumalapítóról. Ide sorolható Nyitrai Levente írása a kocsordi az unitárius egyházközösség létrejöttéről, a templomépítésről, a berendezkedésről. A Szabolcs-Szatmár megyei Kocsord jelzi egyedül, Erdélyen kívül élő unitáriusok sorsát. Történelmük képviseli az unitárius hit közösség formáló erejét. Érdekes adatokkal zárul a kötet az unitáriusok körében feljegyzett folklór szövegek közlésével. Humoros adomákat olvashatunk és Pipén hallott néphit adatokkal gazdagodhatunk az új néprajzi kiadvány révén.

Az unitáriusok első néprajzi bemutatkozása sokszínű, mutatja, hogy a néprajzi szempontú megközelítés eddig is több oldalról történt. Magától értetődik, hogy tíz szerző tizenöt cikke nem ad teljes képet az unitárius néprajzról, csupán felhívja a figyelmet a kevésbé ismert vallási közösség sajátosságaira. A szerkesztői előszó öszintén elmondja, hogy a cikkek különböző céllal, különböző felkérésre íródtak, így nem csak a filológiai egyenlenség eredeztethető ebből, hanem a megközelítési mód is. A téma iránti figyelemfelkeltés a kiadvány legfőbb érdeme. És ez nem kevés. A munka folytatható, sőt sürgető feladat az unitárius közösségek néprajzi aspektusú vizsgálata, hiszen a falvak lélekszáma napjainkra jelentősen megcsappant, és az urbanizált gyülekezetek nem őrzik a régi hagyományt. Írott források száma véges, és a hozzáférhetőség nehézkes. Igaz, büszke lehet az irodalomtudomány az unitáriusok énekköltészetének közzétételére és jelentős művelődéstörténeti dokumentumok és összefüggések feltárására, a néprajzi megközelítést nem helyettesíti. Az unitáriusok sokszorosán kisebbségi helyzetben éltek, és mostanra, az elnéptelenedett falvakban a hagyomány megtartásának lehetősége is kétséges. Az egyháztörténeti írások igen szép számmal rendelkezésre állnak, de az összefoglalásokon túl, az egyes közösségek történetének megírása is várat magára. Az irodalmárok által közzétett énekes hagyomány, vagy művelődéstörténetesek XVI–XVII. századi adatfeltárási mutatják a vallási alapon elkülönült közösségek igen gazdag múltját. Viszont a néprajzi jelenségekről nagyon keveset tudunk. Jó szemű szakemberek felfigyeltek arra, hogy az unitárius falvak között esetenként egymástól jelentős távolságban szoros rokoni kapcsolat létesült, de az exogámia kérdéseiről szó sem esik. A házassági kapcsolatokról is vannak dokumentumok, de kitékintő tanulmány nem készült. Szörványos adatokból tudni lehet a temetői rend alakulásáról, a reformátusoké-tól eltérő szokásokról, illetve a temetési rítusok alakulásáról, de egyetlen tanulmány sem foglalkozik ezzel a kérdéskörrel, miként azt a ravay bűcsűztatók összeírójának adatai bizonyítják. Bármilyen kérdéshez fordulunk, azt láthatjuk, hogy az unitárius néprajz feldolgozása még előttünk álló feladat. Köszönjük Veres Emese Gyöngyvérnek, hogy jelen kötettel felhívta a figyelmet az unitárius örökségre.

(Barca kiadó Bp. 2008.)

Kriza Ildikó

RUDOLF LÁSZLÓ:

Józseffalvi fényképalbum

Rudolf László 1991 óta foglalkozik a bukovinai székelyek anyakönyvi adatainak számítógépes feldolgozásával. Mint számítógépes programozónak ez nem okozott nagyobb nehézséget. Anyai ágon ő is bukovinai székely, először csak a saját családfájának kutatása érdekelt, de aztán úgy gondolta, érdemes a meglévő anyakönyvek teljes anyagát feldolgozni és közzétenni. Ma már ott tart, hogy nemcsak az öt bukovinai székely falu (Hadikfalva, Andrásfalva, Istensegits, Józseffalva és Fogadjisten) adatai vannak feldolgozva a számítógépén, hanem a kirajzásoké is, így az al-dunai, dévai, vajdahunyadi, marosludasi és amerikai székelyeké is.

2008-ban, könyv alakban is kiadta a józseffalvi székely családok leszármazottainak adatait a 18. század közepétől 1945-ig.¹ Hogy a könyv látványosabb, érdekesebb legyen, arra kérte a józseffalviakat, küldjenek bukovinai vagy bácskai felvételeket családjukról. Olyan sok felvétel gyűlt össze, ami a könyvben semmiképpen sem fért el, de ha már összegyűlt, hasznosítani kell. Kiegészítette a gyűjteményt a bonyhádi Völgysegi Múzeumban és a székszárdi Wosinsky Mór Múzeumban talált képekkel. Így gyűlt össze 1060 db. fénykép, amit a „Józseffalvi fényképalbum” tartalmaz.

A képanyag követi a bukovinai székelyek, pontosabban a józseffalviak életének eseményeit, fordulópontjait, a bukovinai, a bácskai és a magyarországi éveket. Ennek megfelelően először a józseffalvi, majd a bácsjózseffalvi és végül Bukovina és Bácska után címmel a magyarországi felvételeket láthatjuk. Ezen belül még a képek témája szerint is csoportosítja az anyagot: Egyházi élet, Németh Kálmán és családja, Egyházi ünnepek, Jegyespárok, Esküvők, Családok, Tűzvész után, Enekkar stb. címmel. Nagyon fontos dokumentumok a Józseffalva leégéséről közölt képek és a Hazatérési igazolványokon szereplő egyéni és családi fotók.

Köztudott, hogy 1941 májusában a bukovinai székelyeket az alig néhány hete visszafoglalt Bácskába telepítették le, ahonnan 1944 őszén menekülniük kellett. A Bácskában való letelepedés, a bácskai élet legfontosabb eseményeit mutatják be az ún. „Bácsjózseffalvi fényképek”, ez a gyűjtemény legérdekesebb, leggazdagabb része. Itt olyan dokumentumokat láthatunk, mint a különvonalat megérkezése a bukovinai székelyekkel 1941-ben a kosnai határállomásra, a különböző fogadóbizottságokat, az ételosztást, ahogy a teherautókon megérkeznek a bácskai falvakba, és a szabadtéri hálaadó miséket. Sokat mondanak az életképszerű jelenetek a bácsjózseffalviak életéből. Ilyenek például az ételszentelés, mise után az utcán beszélgető férfiak, asszonyok, vagy a litánia után kisgyermeküket az ölükben tartó asszonyok csoportja. Itt még mindenütt sugárzó arcokat, bizakodó tekinteteket látunk. Fontos hírmondói a bácskai életnek ezek a felvételek. Láthatjuk, hogy mi mindent teremtettek ilyen rövid idő alatt, micsoda élni akarással, bizakodással éltek új életüket. A már Bukovinában is működő énekkarukat úgy megszervezték, s a fényképek tanúsága szerint nagyon sokfelé szerepeltek Budapestről Csantavérig. Emellett még zenekaruk és tánckaruk is volt. Sugárzó arcú büszke legénykéket látunk kerékpárjukon ülve,

vagy mellette állva. Nagy boldogság volt ez az ő életükben! A bölcsődéjük kissé kezdetleges még, nyolc kisbaba ül vagy áll egy hatalmas járókában, három kislány meg egy kosárban sírdogál. Az óvodásoknak éppen az ebédet osztják egy hosszú asztal mellett. Az iskolában legalább negyven gyermek jutott egy tanítóra, de ezek a gyermekek végre anyanyelvükön tanulhattak.

Az állam anyagi támogatásával gyönyörűen átépítették a bácsjózseffalvi vasútállomást. A felújított épületet Székely Albert, józseffalvi ezermester irányításával készült fafaragásokkal díszítették. Az állomás várótermében a 14 stációból álló Székely Kálmán faragott képeit lehetett látni. A stációk fotóját külön kinagyítva is megcsodálhatjuk a gyűjteményben. 1943 nyarán nagy ünnepeket keretében avatta fel az új vasútállomás épületét az akkori közlekedési miniszter. Sok fénykép készült erről az ünnepegről, amit most láthatunk először, mert még eddig nem jelent meg nyomtatásban. Több felvételen is látható a híres zenélő kút, amit szintén Székely Albert készített Németh Kálmán plébános biztatására 1942-ben, és a faóra, amivel az 1941-es budapesti kiállításon szerepelt.

A harmadik, befejező rész a „Bukovina és Bácska után” címet viseli. Ezek a képek az ötvenes években készülték Bátaszéken és Székelyszabaron. Itt már népviseletet nemigen látunk, de annál több családott, zárkózott arcot. A Bácskából való menekülés, a mellettük elvonuló front pusztításai, az újbóli letelepülés szenvedései látszanak a tekintetekben.

Azt írja Rudolf László az előszóban: „A fotók meséljenek a fiatalabb nemzedéknek a múltról, amit szüleik, nagyszüleik vagy dédszüleik átéltek.” Valóban, mint egy családi fényképalbumban kereshetjük a fiatalok elődeik arcvonásait. Minden kép alá gondosan odaírta a szerző, kit vagy kiket ábrázol. Kár, hogy kevés az évszám a könyvben. Jó lenne, ha tudnánk, mikor készült a fotó, akkor még pontosabb információkat lehetnének nemcsak az adott személyről vagy családról, hanem a korról is. Ha csak a lap tetején a címek mellett jelölte volna legalább megközelítőleg a fényképek keletkezésének az időpontját, az is nagyon sokat segítené a tájékozódásban. Persze így is gazdag forrást tarthat a kezében az, akit a bukovinai székelyek, s azon belül a józseffalviak sorsa érdekel.

Fábián Margit

KISGYÖRGY ZOLTÁN:

Háromszéki vartúralcauz

1970-ben jártam először Erdélyben, és sikerült eljutnom a Székelyföld délkeleti csücskébe, Háromszékre. Ekkor találkoztam először Kisgyörgy Zoltán geológus (Árkos, 1936) nevével. Kiadványaival és cikkeivel a Sepsiszentgyörgyön szerkesztett Megyei Tükör című kiadott napilapban, amelyben remek szépirodalmi anyagok (Farkas Árpád, Magyar Lajos, Czegő Zoltán és mások versei) mellett izgalmas honismereti írások is napvilágot láttak, amelyek Háromszék nevezetességeit mutatták be. Ezeket jórészt Kisgyörgy Zoltán és Kónya Ádám írták. 1969-ben jelent meg a *Kovácsna megye monográfiája* (társszerzője), majd az *Erdővidék útikalauz* (1973), aztán a *Jelzett turistaösvények Kovácsna megyében* (társ-

¹ A könyvet a Honismeret 2008. 5. számában ismertettem.

szerző, 1978), a *Kovácszna útikalauz* (társzerző, 1995), *Háromszéki harangok* (1996), majd *Bőlőnről meg Árkosról* egy-egy kötet (társzerző, 1998). Kisgyörgy Zoltán-Dukrét Lajos: *Baróti-hegység, Bodoki-havasok, Turisztikai kalauz* (2005).

Az 1990-ben újjászervezett Erdélyi Kárpát Egyesület háromszéki osztályának egyik vezetője. Nyugdíjas-ként Sepsiszentgyörgyön él, s a Háromszék című napilapnál dolgozik. A sok-sok cikk felsorolására nem is vállalkozhatunk. Aki a többi személyi adata is kíváncsi az usse föl az Erdélyi magyar ki kicsoda 2000 kötetet.

A várturakalauz keménykötésű, hosszúka, zsebkönyvszerű, de meglehetősen nagy zseb kell ahhoz, hogy valóban el is férjen benne. Fedőlapján Ika várának pompás kerek tornya magasodik. 54 vár leírása olvasható a kötetben, de a háromszéki várak száma hatvannál is több lehet. A kézirat lezárása után ugyanis további építményekről sikerült adatokat szerezni.

A Bevezetőből megtudhatjuk, hogy 1978–1980 között a Megyei Tükör Múlt idők tanúi című sorozatában jelent meg Kisgyörgy Zoltán várhistoria-sorozata. 1982-ben szerette volna ezeket kötetben megjelentetni, azonban a Kriterion könyvkiadó visszautasította, nyilvánvalóan a román cenzúra utasítására.

Kisgyörgy Zoltán újra bejárta a várakat az elmúlt években, történeti és egyéb adatokkal kiegészítette a leírásokat. Sőt a kötet végén megtalálhatók a várak GPS koordinátái is, tehát az útvonal-leírás és a térkép mellett még ez is segíti azokat, akik szeretnék fölkeresni az építményeket.

Kisgyörgy Zoltán gondosan tanulmányozta a történeti-régészeti szakirodalmat, sőt szakvéleményt kért a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum fiatal régészeitől is. A háromszéki régészeti kutatásoknak három fő időszakát különíthetjük el. A legkorábbiak az 1945 előtt folytatott kutatások, ezt követik az 1945–1989 közötti ásatások, majd külön korszaknak számít az 1989-től napjainkig terjedő időszak. 1945 előtt nagyon kevés ásatás folyt háromszéki várakban, 1945 után pedig a román politika (a kommunista diktatúra) volt a meghatározó. Csakis ott kutathattak, ahol római vagy dák leletekre számíthattak. Azoknak a váraknak a kutatása, amelyek egyértelműen a magyar (székely) határvédelmi rendszerhez tartozhattak, gyakorlatilag tilos volt. Azokat hallgatólagosan pusztulásra ítélték.

A várak leírásánál mindenütt találunk egy színes, szintvonalas térképet, amely tartalmazza a műutakat, vasútvonalat, a környező települések térképét, a vár(ak) pontos helyét, a távolságbecslést is segítő km-beosztású mércé sem hiányzik. Ezt követi a monda (hagyomány) szövege, megjelölve, kik mondták el (írták le). A vár helyszínrajzi vázlata segíti a kirándulót abban, hogy megkeresse az olykor nehezen látható falak-sáncok-árkok vonalát. Majd a vár kutatástörténete, valamint történeti adatai következnek. Végül a túraútvonal és a szálláshelyek pontos adatai (telefonszám is) zárják a leírást.

A várakat ábrázoló fényképek meglehetősen „vegyesek”. Többségében tavasztól-őszig készültek, de vannak havas képek is. Némelyek fekete-fehérek, a többségük színes. Vannak képek, amelyek csak a várhegyét (vár helyét) ábrázolják, mások falakat vagy egyéb védőműveket. Olykor célszűrűbb lett volna több kép közlése, annál is inkább, mert lett volna hely második kép közzétételére is.

A leírások pontosak, rendszerezettek, érdekesen megfogalmazottak. Különösen nagy értéke a kötetnek a mondák-hagyományok közlése is. Csak azt nem tudjuk, hogy egy-egy történet esetében az elbeszélésnek csak a tömörített lényege került-e közlésre, vagy létezik-e részletesebb, hosszabb változata is.

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy Kisgyörgy Zoltán kötetére nagyon nagy nyereség. Reméljük, hogy belátható időn belül megjelenhet kiegészített (bővített) kiadása is. Jó lenne, ha minden erdélyi és Erdélyen kívüli tájegységről születnének hasonló kötetek, s ezekből kialakulna egy sorozat.

A magyarországi kutatók jelenleg vagy a várakhoz fűződő népi hagyományokat gyűjtik (Magyar Zoltán már egész sor kötetben jelentette meg anyagát), vagy a várakat igyekeznek fölkeresni, helyüket pontosan dokumentálni, összegyűjteni történeti adataikat (Szabó Tibor és Karczag Ákos kutatásait összefoglaló adattár remélhetőleg még az idén kötetben megjelenhet).

A Tortoma Kiadó jelentette meg Antal Jenő vadászélményeit (hasonmás kiadásban) dr. Zathureczkyné Zelch Manci Sajtát és összegyűjtött Recept- Könyvét. A kiadó neve (Tortoma) a Dél-Hargita előhegyének nevére utal. A közelmúltban éppen régészeti feltárásokat végeztek ott. A kiadónak szándékában áll közkinccsé tenni minden olyan helytörténeti munkát, tanulmányt, kismonográfiát, régebben kiadott bibliofil ritkaságot, ami Háromszék szellemi tárházát gazdagítja. Ebben nagyszerű partnerük lett a Kovászna Megyei Művelődési Központ. A Zathureczky-szakácskönyv néven ismert, 260 oldalas receptes könyv (250 recept) hat kiadást ért meg a két világháború közötti időszakban. Égető Árpád baróti könyvnyomdájából került az erdővidéki háziasszonyok kezébe. A kötet kiadását a Kovászna Megyei Tanács támogatta. Kópacz Attila és Szász János sepsiszentgyörgyi könyvnyomdájában készült. Jellegzetes székely étkeket örökölt meg a szerző: kaporleves, turbolyaleves, komlóleves, tejleves, sóskaleves, tödőtáskaleves, szabó-galléleves, libás kása, nyúlpestém, lucskos káposzta, székely gulyás, tökfőzelék stb. A szükséges nyersanyagok arrafelé megteremnek, igazodnak a háromszékiek ízléséhez. A kötet dokumentumként is megőrökíti Erdővidék gasztronómiai hagyományait. Gondoltak a diétázókra is, de helyet kap a sütemény, a fagyalt és a likőrök készítése, savanyúságok, lekvárok és olyan különlegességek receptje is megtalálható a szakácskönyvben, mint az almaecet, a Graham-kenyér, a tejfelsajt, sőt, a szappanfőzést is leírja.

Csorba Csaba